

УДК 141.3 (091)(477)

УКРАЇНСЬКИЙ НЕОТОМІЗМ: ОСОБЛИВОСТІ, ІДЕЇ, ПРЕДСТАВНИКИ

Ольга Ліщинська

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Висвітлено творчу спадщину чільних релігійних мислителів ХХ ст., А.Шептицького, Й.Сліпого, М.Конрада, Г.Костельника, М.Любачівського, С.Мудрого, П.Біланюка. Аналіз їх концепцій дає змогу виявити питомі риси та провідні ідеї української томістичної філософії. Українські релігійні мислителі висловлюють ідеї не лише співзвучні з західноєвропейськими філософами-неотомістами, але містять особливості, що дозволяє розглядати український неотомізм як оригінальний національний феномен.

Ключові слова: український неотомізм, український патріотизм, релігійність.

Реалії духовного життя ХХ ст. породили потребу звернення людства до гуманізму та релігії. Зусилля релігійних філософів цієї доби зосередилися на апеляції до абсолютних вартостей, здатних поєднати “розділений світ”, надати йому цілісність і гармонію. Неотомізм як одна з найавторитетніших течій сучасної католицької філософії має на меті пошук способів зняття соціокультурних протиріч.

Українська релігійно-філософська думка ХХ ст., є органічною складовою світового філософського процесу. Вона увібрала ідеї неотомізму, зустрічаємо їх у концепціях мислителів Української Греко-Католицької церкви.

Українські релігійні мислителі ХХ ст., перебуваючи під впливом аристотелівсько-томістичної філософії, висловлюють оригінальні ідеї, що дає змогу тлумачити їхні концепції як особливий вияв неотомізму.

Аналіз духовної спадщини українських релігійних мислителів (А.Шептицького, Й.Сліпого, Г.Костельника, М.Конрада, М.Любачівського, С.Мудрого, П.Біланюка та інших) допомагає виокремлювати низку питань, які трактуються в томістичному дусі. Серед них ідея гармонії науки і віри, онтологічні питання, філософсько-антропологічні (сутність людської душі), етичні (свобода, щастя особистості), проблеми суспільства і особи. Значною мірою впливає на філософські концепції українських мислителів

розроблений Т.Аквінським класифікаційно-підпорядковуючий метод впорядкування і розміщення окремих знань. Уже сама проблематика творчості українських мислителів виявляє особливості вітчизняного неотомізму. Тут прикметним є домінування морально-етичних, антропологічних питань та проблема людини в світі і в суспільстві. Українські мислителі прагнуть за допомогою гуманістичного християнського віровчення гармонізувати відносини між людиною і всесвітом.

Осередком універсального вчення А.Шептицького є динамічний зв'язок "Теос, космос, антропос". Таким чином мислитель пов'язує Бога і людину, трансцендентну сферу і природу. Серед внутрішніх орієнтирів особистості пріоритетне значення відводиться розуму, знанню. А.Шептицький вказував на глибоке "поцінування мудрости" як національну прикмету, а також першу і найважливішу потребу українського народу [1, с.6]. Від понять мудрість, розум, наука проводиться місток до віри, релігії. Вирішується ця проблема у томістичній манері як гармонія віри і розуму при зверхності першої. Існуюча суперечність між цими галузями людської духовності тлумачиться як результат непорозумінь [2, с.168]; [3, с.48]; [4, с.3]. Ідея гармонії розуму і віри є одною з провідних у творчості А.Шептицького. На цьому наголошує дослідник його творчості А.Базилевич, зазначаючи, що для митрополита "ідеал науки є по ідеалі святости найвищим ідеалом людства" [5, с.101]. Гармонійне співвідношення розуму і віри забезпечує адекватне відображення онтологічної картини світу. Онтологія А.Шептицького значною мірою викликана томістичним впливом. Митрополит вважав, що поза світом слід розумом шукати незмінного, когось, хто сам по собі існує, на кому все базується. Нема на світі речі, що існувала б сама зі себе. Все базується на чомусь іншому і бере від чогось початок. Отже, цілий всесвіт повинен мати першопричину, першорушія – Творця [6, с.189]. У цих міркуваннях А.Шептицького можна спостерегти аналогію з доказами божественного існування Т.Аквінського. Згідно з уявленнями українських релігійних мислителів, Бог є початком і осередком, джерелом і причиною всього існуючого. Як зазначав М.Любачівський, від Бога, як центру всесвіту виходять промені існування і життя всього сотвореного [7, с.28]. Звідси випливає, що в основі всього сущого лежить абсолютне божественне буття, яке породжує багатоманіття світу.

Ісус Христос, на думку А.Шептицького, є "пречудним твором теоандричним" (Боголюдиною), в чийй особі поєднується світ природи і надприроди, "з плодом людського ума лучиться плід Божого слова" [8, с.133]. Тут має місце томістична ідея синтезу мирського і сакрального.

Отже, онтологічна картина у вченнях українських мислителів нагадує ієрархічну впорядкованість Т. Аквінського: неорганічна природа, світ рослин і тварин, людина, царство “чистих духів”, Бог як вершина світу. Т. Аквінський вважав, що кожне утворення складається з матерії і духовної форми. Таким чином постає багатоманіття сотвореного світу. Матерія є пасивним началом, вона потребує для своєї актуалізації певної форми. А Г. Костельник наголошував, що саме дух є творчою причиною світу і всього існуючого. Від духовного начала походить матерія і її закони, життя і його доцільність, людина і її розум [9, с.13]. Людина є складною субстанцією, що містить душу і тіло. Мислителі відводять душі вагомішу роль, вважають її основою особистості. Людина, на думку П. Біланюка, є “найвищим Божим творивом”, “нерозгаданою містерією буття”. Основою християнської антропології є теза про єдність духовного і матеріального, невидимого і видимого, Бога і людини. Українські неотомісти вважали, що саме розум і свобода роблять людину віддзеркаленням безмежної досконалості. Зокрема, для М. Конрада розум є “природним керманичем людського діяння”, що забезпечує особистості вибір вірного життєвого шляху. А П. Біланюк твердив, що свобода є найвищим атрибутом особи. Людина, наділена розумом і свободою, здатна обрати праведний шлях морального вдосконалення.

Вчення про чесноти українських мислителів УГКЦ наповнене томістичним звучанням. Уже саме поняття чесноти А. Шептицький формулював аналогічно до аристотелівського: “Чеснота є прикметою душі, що усовершує потуги душі, розум і волю... Та прикмета душі робить її доброю, себто морально доброю” [2, с.295]. Систему інтелектуальних, моральних і теологічних чеснот українські мислителі вибудовують у томістичній манері. До інтелектуальних чеснот належать мудрість, розум, знання, “мистецтво”; до моральних – життєва мудрість (розвага), справедливість, мужність, стриманість; до теологічних (богословських) – віра, надія, любов. Особливість вчення про чесноти українських мислителів полягає в домінуючій увазі щодо осмислення системи моральних чеснот. Тут, очевидно, має місце характерна для української релігійної філософії морально-етична спрямованість і виховний характер, що мають на меті пошук шляхів оновлення і вдосконалення особистості. У вченні про моральні чесноти звучить і томістичний інтелектуалізм. Так, їхнім критерієм є розум. У системі чеснот моральні займають певне чітко визначене місце, їх роль зводиться до впорядкування людських емоцій і почуттів. Вони є внутрішньоособистісним регулятором, що встановлює владу розуму над волею в душі індивіда. Чесноти пов’язують природне і надприродне начала в

особистості, утверджують віру в перемогу доброго, божественного в душі, скеровують до щастя.

Щастя особистості українські релігійні мислителі вважали універсальною ціллю і смыслом людського існування. Щастя вони розуміли як любов до Бога, прагнення до абсолютного блага. “Бог є творцем і остаточною метою людини, він є її єдиним, тривалим і повним щастям” [10, с.15]. Отже, щастя, як пізнання, любов і споглядання Бога, тлумачать діячі УГКЦ відповідно до томістичної концепції.

Особливого значення українські релігійні філософи надають поняттю християнської любові. На думку А.Шептицького, любов – це властива кожному першооснова людського життя, що звеличує і освячує душу, скеровує особистість до добра і є причиною добродійних дій. Мислитель виділяв два типи любові: любов розуму і волі (відповідник грецького “*agape*”) та любов серця (їй тотожна любов “*eros*”). Любов розуму і волі – вища, повніша від інших, вона чиста, духовна, позбавлена пристрастей [8, с.136]. Отже, християнська любов насамперед розумова. Без сумніву, це вплив інтелектуалізму Т.Аквінського. Свідченням цього є також розуміння суті любові до Бога, яка полягає, на думку А.Шептицького “не в почуванні, а в оцінюванні”, тобто в порівнянні, зіставленні особистісного буття з божественним. Людина повинна розумом оцінити досконалість і велич Бога й повернутися до нього. Тут виявляється особливість вчення А.Шептицького, що полягає в трактуванні християнської любові як оцінювальної, тобто розумової. Така любов потребує напруженої роботи розуму, інтелектуальних та вольових зусиль. “Розумовий” вимір любові підносить людину до трансцендентності, допомагає реалізувати життєву мету. А.Шептицький, виокремлюючи внутрішні прояви любові, акцентує увагу на понятті миру. Зміст цього поняття розкривається через зовнішню і внутрішню гармонію. Зовнішня гармонія передбачає єдність між різними людьми, внутрішня – впорядкування волі та почуттів у самій людині. П.Біланюк осмислює мир як такий стан, коли в душі панує гармонія, спокій, радість, “змирення” з Богом, людьми, цілим всесвітом. Людина наповнена Божим миром передає це почуття усьому світові [11, с.358]. Т.Аквінський теж трактував мир як внутрішню і зовнішню єдність, гармонію, засновану на любові.

Мир як єдність пов’язаний з оригінальною ідеєю солідарності людей, сформульованою А.Шептицьким. Згідно з його міркуваннями, існує матеріальна, фізична солідарність, яка є умовою і зовнішнім проявом надприродної солідарності. Ціле людство – це одна родина, організм, одиниця вищого ряду. Так як у всіх людях тече одна кров, усі дихають одним повітрям, споживають одні продукти землі, так само в духовному відношенні

всі люди є одним тілом, для якого заслуги і провини є спільним добром чи злом. Спільною для усіх є доля нашої планети, спільне світло і тепло сонця, спільна атмосфера, кожна зміна якої неодмінно впливає на всіх людей. Спільними для нас є небезпеки життя, недуги, хвороби, бо спільна людська природа. На підставі цієї фізичної солідарності А.Шептицький виводив закономірність: хвороба одного передається іншому, праця одного стає добром усіх. Так і в духовному житті людство є солідарне, існує “закон спільности заслуг і відповідальностей” [12, с.126]. А.Шептицький порівнював аморальність з хімічним отруєнням атмосфери. Людина своїм моральним злом здатна завдати шкоди іншим так, як отруйні викиди впливають на довкілля. Отже, як позитивні надбання, так і зло, ненависть є спільними для всього людства. Вагомість ідеї людської солідарності викликана її характером настанови чинити добро, примножувати позитивні надбання. Адже на кожній особистості зокрема лежить відповідальність за перемогу добра чи зла на землі.

У такий спосіб осмислена категорія християнської любові у її зв'язку з поняттями миру, єдності, ідеєю людської солідарності зміщує акцент у царину моральності, людських взаємин, що вирізняє вчення українських мислителів, вносить елемент новизни у вирішення традиційних проблем.

Для західноєвропейських мислителів властиве традиційне провіденційно-есхатологічне бачення долі суспільного розвитку. Концепції сучасних неотомістів, зокрема Ж.Нікола, Ж.Ладр'єра та ін. докладно висвітлюються у праці Б.Губмана [13]. Ці філософи справжній розвиток людини пов'язують зі споглядальним підходом до життя, бо саме так, на їх думку, розкриваються найбільші можливості для самовдосконалення індивіда. Есхатологічний фінал індивідуального життя “висвітлює” всю марність посягань людини на гармонійну перебудову соціального буття. Примат споглядання над дією повинен у кожному конкретному випадку вказувати на спосіб зняття соціокультурних протиріч. Утвердження моральних начал в суспільному житті проголошують як західноєвропейські, так і українські представники неотомізму. Проте в українській релігійній філософії дія переважає над спогляданням. Адже у творчості українських мислителів християнські загальнолюдські цінності поєднуються з національними вартостями. Християнські цінності синтезують загальнолюдські й національні вартості. Так, поняття християнської любові осмислюють у його національному сенсі, що виявляється у любові до свого народу, нації, батьківщини. Як зазначали А.Шептицький та Й.Сліпий, вітчизна й Бог є для людини найсвятішими цінностями, а любов до вітчизни – почуття найблагородніше, найвище [14, с.8; 15, с.53]. Християнські та

національні вартості визнаються не взаємовиключними, а доповнюючими. Українські мислителі вважають, що як індивідуальність одиниці не є лихом для громадянства, а навпаки, її розвиток спричинюється до загального добра, так індивідуальність нації не є лихом для людства, вона є всестороннім добром загалу. М.Конрад зокрема вважав, що теорія націоналізму близька до християнського віровчення. Їх зближує ідеалізм і активізм [16, с.28]. Г.Костельник твердив, що націоналізм є природним елементом, “сильним звеном”, що об’єднує людей одного народу на основі спільної мови, історії, народного характеру [17, с.48]. Однак християнство визначає для націоналізму “етичні границі” справедливості та любові. Як наголошував М.Конрад, релігія не може бути засобом, а лише метою, найвищим добром для нації. Звідси випливає, що така риса як поєднання християнства і націоналізму, загальнолюдського і національного вирізняє творців українського неотомізму, надає їх концепціям цілком оригінального звучання.

Державотворчі ідеї А.Шептицького зумовлені, з одного боку томістичним впливом, з іншого – вирізняються традиційним для українських мислителів апелюванням до національних вартостей. В осередку суспільних питань перебуває людина з її найважливішими атрибутами – розумом і свободою. Прикметами ідеальної держави є розум, що забезпечує громадянам широкі свободи. Центром національного державотворення, на думку А.Шептицького, є церква. Саме ця інституція сприяє найповнішому духовному зціленню, моральному вихованню людей. Великої ваги митрополит надавав плеканню громадянських чеснот: справедливості, чесності, ощадності, відповідальності, відваги [18, с.14–15].

Сила вітчизни в національній єдності. Великий народ, на думку А.Шептицького, “не пісок одиниць”, а цілість, об’єднана спільними потребами, інтересами, працею. Єдність черпає сили з християнської любові до вітчизни. Митрополит Андрей вводить поняття “християнського патріотизму” і відмежовує його від “поганського патріотизму”. Останній передбачає любов до свого народу поєднану з ненавистю до інших. А християнський – обіймає всіх людей і єднає християн із нехристиянами, невірними, дає патріотизмові ту підставу, що забезпечує національну міць держави [8, с.413].

Ідея християнського патріотизму містить в осередку людину розумну і вільну, що живить свою духовність громадянськими чеснотами, сприяє налагодженню миру в світі. У заклику А.Шептицького бути “добрим патріотом і мудрим громадянином” звучить поєднання релігійних і національних цінностей. Ці ідеї співзвучні заповіту Й. Сліпого, зверненого до

сучасників і майбутніх поколінь: тільки вповні своєї релігійно-церковної і національно-державницької свідомості геній українського народу виявить свою зрілість і внесе творчу думку в спільну скарбницю усього людства [19, с. 90].

Отже, християнський і національний розвиток не заперечують, а доповнюють один одного. Людина може досягнути щастя лише серед рідного народу, у власній державі, де життя побудоване на принципах любові та християнської справедливості.

Мислителі Української Греко-Католицької церкви, перебуваючи в силовому полі томістичної філософії, вирішують онтологічні, філософсько-антропологічні, етичні питання в дусі неотомізму. Зокрема, досить відчутний вплив томістичного інтелектуалізму на вирішення проблем гармонії науки і віри, сутності людської особистості, тлумаченні понять християнської любові, чесноти, суспільних питань. Чільне місце у концепціях українських мислителів займають морально-етичні та виховні питання. Осердям суспільної проблематики українських мислителів є “добрий патріот і мудрий громадянин”. Отже, лейтмотивом українського неотомізму є гармонійне поєднання гуманістичних, християнських і національних цінностей.

-
1. *Шептицький А.* Божа мудрість. Львів: Бібльос, 1932.
 2. *Шептицький А.* Твори (аскетично-моральні). Львів: Свічадо, 1994.
 3. *Сліпий Й.* Віра і наука. Львів: Бібльос, 1935.
 4. *Костельник Г.* Справжнє джерело атеїзму. Львів: Бібльос, 1935.
 5. *Базилевич А.* Введення в твори митрополита Андрея Шептицького. Львів: Свічадо, 1993.
 6. *Шептицький А.* Твори: пастирські послання до духовенства й вірних Станиславівської єпархії (1899-1904). Львів: Бібльос, 1935.
 7. *Любачівський М.* Вірую в Єдиного Бога. Проповіді і розважання. Рим: Вид-во Укр. католицького ун-ту, 1990.
 8. *Шептицький А.* Письма-послання (1939–1944). Львів: Фонд духовного відродження ім. Митрополита Шептицького, 1991.
 9. *Костельник Г.* Матерія і дух. Львів, 1934.
 10. *Свята місія з Ватикану.* Збірник проповідей. Львів: Місіонер, 1996.
 11. *Біланюк П.* Божа істина, краса і любов. Дрогобич: Відродження, 1995.
 12. *Шептицький А.* Твори (морально-пасторальні). Львів: Свічадо, 1994.
 13. *Губман Б.* Западная философия культуры XX века. Тверь: ЛЕАН, 1997.
 14. *Шептицький А., Чехович К., Хомишин Г.* Вірним своїх єпархій. Львів, 1905.

15. *Сліпий Й.* Твори: У 14-и тт. Рим: Укр. католицький ун-тет, 1985. Т. XIV.
16. *Конрад М.* Націоналізм і католицизм. Львів: Мета, 1934.
17. *Костельник Г.* Границі демократизму. Львів: Друкарня НТШ, 1919.
18. *Шептицький А.* Як будувати рідну хату? Люблин: Свічадо, 1989.
19. *Сліпий Й.* Твори: У 14-и т. Рим: Укр.католицький ун-тет, 1980. Т. IX.

UKRAINIAN NEOTHOMISM: PECULIARITY, IDEAS, REPRESENTATIVES

Ol'ha Lishchyns'ka

*Ivan Franko National University of Lviv
st. Universytetska 1. Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.*

Consideration of conceptions of A.Sheptyts'kyj, J.Slipyj, G.Kostel'nyk and others gives us an opportunity to analyse peculiarities of the Ukrainian neothomism: the unity of Christian, humanistic and national-patriotic values.

Key words: Ukrainian neothomism, Ukrainian patriotism, religiousness

Стаття надійшла до редколегії 06.2001

Прийнята до друку 10.2001